

Peter Dirk Spies

Bogislaus David Cassius (1698–1783)¹, polski kaznodzieja w Nederbetuwe² w Holandii z sercem dla Polski

Więzi między Polską a Holandią są dużo starsze, niż się często wydaje. Ponad trzy wieki temu do Holandii przybył młody Polak, aby w Lejdzie studiować teologię. Fakt ten sam w sobie nie jest zaskakujący, bowiem wielu młodych ludzi z Polski, przyjeżdżało do Holandii na studia, by wymienić przykładowo Joannesa Cassowskyego, który pojawił się tu w 1605 r. Najwyraźniej poziom edukacji w ówczesnej Holandii stał na wysokim poziomie. Bogisław David Cassius zapisał się na uniwersytet 26 listopada 1718 r., w wieku 20 lat³. Miejsce jego urodzenia jest nieznane, sam nigdy też o tym nie wspominał. Być może pochodził z Wielkopolski, której część leży na obecnym Pomorzu⁴. Nie wiadomo również w jaki sposób przybył do Holandii. Powodem dla którego wyjechał z Polski była zapewne sytuacja w kraju, spowodowana znacznym ograniczeniem praw innowierców, z jakim mamy do czynienia w wyniku obrad Sejmu Nieme-go w 1717 r. Dysydenci nie mogli swobodnie wyznawać swojej religii, nie mówiąc już o szkoleniu pastorów⁵. Studia Bogisława Cassiusa przebiegały pomyślnie. 9 sierpnia 1722 r. zdał egzamin przygotowawczy w *Classis of Leiden i Rijnland*, i mógł być powołany na pastora. 25 lutego 1723 r. przyjął „*praesentatio sive collatio*” od szlachcica Carela Pieka, Pana w Brakel i Zoelen, a następnie 1 marca 1723 r. powołanie od rady kościelnej holendersko-reformowanej gminy Zoelen w Nederbetuwe. Nie była to zwykła wiejska społeczność, bowiem Zoelen było majątkiem ziemskim (*Herrschaft*), oraz miejscem w którym oficer⁶ Nederbetuwe miał swoją rezyden-

¹ W dalszym tekście imię tłumaczone jako Bogisław.

² Nederbetuwe było odrębnym obszarem prawnym i urzędowym w ówczesnym Księstwie Geldria, położonym między rzekami Ren i Waal.

³ „*Album studiosorum universiteit Leiden*” 1575–1812. W „*Albumie*” tym odnotowano 12 osób o nazwisku Cassius między 1605 i 1746.

⁴ Hipoteza ta wymagałaby badań i przeprowadzenia kwerendy w Polsce.

⁵ B. Cassius pisał o tym m.in. w opracowaniu *Krótki zarys dawniej kwitnącego i dostatniego, ale teraz katastrofalnego stanu religii reformowanej w Królestwie Polskim* (1776).

⁶ Był najwyższym oficerem w jurysdykcji Nederbetuwe.

cję w Huis van Zoelen. Wszystko to składało się na atrakcyjną lokalizację, zwłaszcza że roczna pensja równała się tej uzyskiwanej w mieście, i wynosiła co najmniej 600 guldenów.

Podczas studiów Bogisław najwyraźniej opanował język holenderski w słowie i piśmie oraz zyskał krąg przyjaciół. Czy był to wystarczający powód, by nie wracać do ojczyzny, i zostać tutaj pastorem? On sam nic o tym nie wspominał. Oczywiście jest, że kościoły reformowane w Polsce były gwałtownie prześladowane, toteż młody kaznodzieja nie widział szansy na zbudowanie egzystencji w ojczystym kraju. Poza tym uznał być może, iż łatwiej mu będzie wspierać kościoły w Polsce z Nederbetuwe. Jego powołanie do Zoelen zostało zatwierdzone przez holenderski Kościół Reformowany w dniu 5 marca 1723 r., a 28 kwietnia 1723 r. zdał on końcowy egzamin⁷. Został ordynowany jako pastor w Zoelen przez swojego przyjaciela, ks. Corneliusa Martinusa Simonsa z Beesd, słowami z Izajasza 56: 5, a sam przywołał słowa z Izajasza 56: 6–7⁸. Z tekstów tych wynika, że nie tylko mieli oni poczucie humoru, ale także nie ukrywali polskiego pochodzenia Bogisława. Wszakże teksty te mówią o „obcych, którzy przyłączają się do Pana Boga, aby Mu służyć”. Już w tym okresie Bogisław był ceniony za gruntowne wykształcenie i ogromną wiedzę. Okazał się człowiekiem o wybitnych zdolnościach. Nic więc dziwnego, że został nominowany na profesora teologii i języków starożytnych w Harderwijk już w 1725 r. Kolejne trzy nominacje miały miejsce w latach 1731 i 1742 w Harderwijk⁹ oraz w 1760 r. w Franeker¹⁰. Mimo to pozostał on w Zoelen. W 1725 r. został mianowany trzecim pastorem miasta Tiel. W swojej karierze kościelnej był członkiem wielu komitetów i sto-

⁷ *Acta classis Tielanae 1711–1723*, z dnia 5.03.1723 oraz 28.04.1723, passim.

⁸ J.P. Bie, die, L.A. Langeraad, J. Loosjes, *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland. Deel 2*, 1908–1918. Zob. też cytaty biblijne. Iz 56,5 [...] *dam miejsce w moim domu i w moich murach oraz imię lepsze od synów i córek, dam im imię wieczyste i niezniszczalne. 56,6–7 Cudzoziemców zaś, którzy się przyłączyli do Pana, ażeby mu służyć i ażeby miłować imię Pana i zostać Jego sługami – wszystkich zachowujących szabaty bez pogwałcenia go i trzymających się mocno mojego przymierza, przyprowadzę na moją Świętą Górę i rozweselę w moim domu modlitwy. Całopalenia ich oraz ofiary będą przyjęte na moim ołtarzu, bo dom mój będzie nazywany domem modlitwy dla wszystkich narodów.* Cyt. za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, Wyd. 3 poprawione, Poznań–Warszawa 1991, s. 898.

⁹ H. Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche hoogeschool en hare hoogleeraren, 2^e deel*, Utrecht 1847, s. 113, 133, 149.

¹⁰ „Leeuwarder Courant” 5.07.1760.

warzyszeń zarówno na szczeblu lokalnym, jak i krajowym. Utrzymywał także liczne kontakty z naukowcami, szlachtą, władcami i książętami¹¹.

Bogisław był cenionym nauczycielem. Przez wiele lat wykładał teologię i języki starożytne. Znany był ze swych metod pedagogicznych¹².

Po pięciu latach pracy duszpasterskiej w Zoelen poślubił 28 kwietnia 1728 r. Johannę Margaritę de Rooij w Puiflijk. Szczęście małżeńskie było jednak krótkie, gdyż żona zmarła już dwa lata później 4 września 1730 r. Johanna i Bogisław dochowali się córki, którą ochrzczono 1 stycznia 1729 r. Ojcem chrzestnym został Christoph Hendrik Cassius brat Bogisława¹³. Christoph Hendrik Cassius nie poszedł w ślady brata i nie został teologiem, ale poświęcił się prawu. Pełnił urząd sędziego w Lienden i De Marsch w latach 1742–1771, jak również w Nederbetuwe¹⁴. Bogisław przez długi czas pozostał wdowcem, ożenił się ponownie dopiero 20 listopada 1740 r. z Arnoldą Cock¹⁵. Sześć miesięcy później Bogisław pobłogosławił w Zoelen, małżeństwo swojego brata Christopha z siostrą jego drugiej żony, Petronellą Cock. W 1743 r. Arnolda Cock dostała pod zastaw majątek Topsweerd w Zoelen, miejsce, w którym Bogisław spędził resztę życia¹⁶.

Bogisław pomimo gruntownego wykształcenia nie pozostawił wielu dzieł, na co wskazuje obecny stan badań. Jednakże na podstawie posiadanych źródeł jesteśmy w stanie prześledzić jego pracę twórczą. Przykładem może służyć wiersz okolicznościowy ku czci Księcia domu Oranje z 1747 r.¹⁷, czy kilka listów ze studiami teologicznymi¹⁸, dotyczącymi m.in. jego starej ojczyzny. Aby zwrócić uwagę na reformowanych w Polsce, Bogisław w 1761 r. wysłał list do regentów Holandii, Marii Louise

¹¹ Hiervoor zou een apart artikel nodig zijn.

¹² "Boekzaal der geleerde waerelt", deel 58 (1744), s. 698–699.

¹³ Nazywany jest także Christoffel Henrick i Christiaan.

¹⁴ Wskazaniem byłoby podjąć dalsze badania dotyczące działalności tego sędziego polskiego pochodzenia.

¹⁵ Była to córka Bernharda Cocka i Anny van Buuren, została ochrzczona w Zoelen 26 maja 1697 r.

¹⁶ *Register op de leenaktenboeken van het Vorstendom Gelre etc., Het kwartier van Nijmegen*, mr. J.J.S. baron Sloet e.a., Arnhem, 1924, s. 305.

¹⁷ *Vreughdezang en blijde gelukwensch ter eere van Zijne Doorluchtigste Hoogheid den heere Willem Karel Hendrik Friso, Prince van Oranje en Nassouw etc., eersten algemenen stadhouder, capitain en admirael generael der Vereenighde Nederlanden*, Utrecht, 1747.

¹⁸ Listy do Jana Jacoba Schultensa, profesora teologii i języków wschodnich w Lejdzie (1716–1778) w 1754 i 1755.

Landgrafiny z Hessen-Kassel (1688–1765), z dołączoną prośbą o wsparcie, napisaną przez przedstawicieli polskiego Kościoła Reformowanego. Bogisław stał się jeszcze bardziej znany dzięki publikacji dotyczącej historii, powstania i upadku Kościoła Reformowanego w Polsce, zatytułowanej *Krótki zarys dawniej kwitnącego i dostatniego, ale teraz katastrofalnego stanu religii reformowanej w Królestwie Polskim*. Praca ta została wydana również w języku francuskim na koszt synodu Walonii pod tytułem *Mémoire concernant églises réformées dans le royaume de Pologne* (1776), jak również wykorzystana przez seniorów i pastorów z Wielkopolski i Małopolski w 1778 r., w sprawie pomocy holenderskich władz dla wielkopolskich i małopolskich kościołów protestanckich, które w tym okresie musiały borykać się z licznymi prześladowaniami¹⁹. Pierwszym sygnatariuszem wystosowanej prośby był Johannes Alexander Cassius, prawdopodobnie brat Bogisława, który w Wielkopolsce pełnił funkcję: „Ecclesiarum Reformatorum Majoris Poloniae Senior Generalis direct”²⁰.

Bogisław chociaż został zmuszony do emigracji, z której już nigdy nie powrócił do kraju, nie zapomniał o swej ojczyźnie. Nie był pierwszym Polakiem, który zwrócił uwagę na prześladowany kościół protestancki w Królestwie Polskim. Już w 1714 r. władze księstwa Geldria zostały poproszone o pomoc dla kościoła w Polsce i na Litwie. Zaczęto też gromadzić na ten cel fundusze²¹. Listy o pomoc skierował do holenderskiego Kościoła Reformowanego, poprzednik pastora Bogisława w Zoelen, a mianowicie Petrus Zaunslifer, który otrzymał je od swojego brata Otto Zaunslifera w Arnheim. Mieli oni kontakty z polskimi kościołami reformowanymi. Uwidaczniają się na tej płaszczyźnie relacje Polska-Zoelen-Cassius. Oczywiście Bogisław nie był jedynym, który troszczył się o prześladowane kościoły w Polsce. Do różnych synodów prowincjonalnych w Holandii i do Staten-Generaal, wpłynęło wiele prośb. Ponadto regularnie pisano listy z Polski, donosząc o trudnej sytuacji kościołów. Wszystkie te prośby skutkowały pomocą finansową, przy czym zwykle dokonywano rozróżnienia między Wielkopolską, Małopolską i Prusami Polskimi. Czasami wymieniono także jedno lub więcej miast, takich jak Warszawa, Wola czy Głogów²². To wsparcie finansowe trwało do 1795 r., kiedy wojska francuskie zaatakowały i zajęły Holandię.

¹⁹ *Nieuwe Nederlandsche Jaerboeken*, cz. 13 vol. 2 juli 1778, s. 739–750.

²⁰ Tamże, s. 742.

²¹ *Acta classis Tielanae 1711–1731*, z dnia 10–11.09.1714 art. 19 oraz 6–7.05.1715 art. 21, 29.

²² *Acta classis Tielanae 1763–1780*, z dnia 10–11.09.1770 art. 28.

Z Nederbetuwe, Bogisław ofiarnie wspierał współwyznawców ze swojej dawnej ojczyzny. Zaowocowało to corocznymi zbiórkami dla prześladowanego kościoła w Polsce. Jeżeli któraś z gmin nie wywiązywała się z datków, upewniał się dlaczego, i rozwiązywał sytuację²³. W szczególności jego – wspomniana wyżej praca – o historii Kościoła Reformowanego w Królestwie Polskim, była wykorzystywana przez wielu do wyjaśnienia, dlaczego kościoły te potrzebują pomocy. Bogisław zwracał też uwagę na możliwe nadużycia. Opublikował m.in. wiadomość w „Leijdsse Courant” z 28 czerwca 1776 r., w której ostrzegał w szczególności przed Chrysogonusem Koszkoroskim, który oświadczał, że kwestuje w imieniu polskich kościołów, ale w rzeczywistości był oszustem.

O tym, że Bogisław miał więcej kontaktów ze swoimi dawnymi rodakami, świadczy m.in. księga przyjęć do prawa miejskiego Zoelen, w której 30 czerwca 1751 r. odnotowano, iż polski szlachcic, Josef Myśliński, został członkiem tej gminy, z dopiskiem: „Hic nobilis Polonus ab ecclesia Romana ad Reformatam traniit”²⁴.

Po śmierci drugiej żony w 1770 r., Bogisław pozostał nadal w majątku Topsweerd w Zoelen, gdzie 23 maja 1773 r. obchodził pięćdziesięciolecie posługi duszpasterskiej. Uroczystość ta zgromadziła tak wielką liczbę wiernych, iż duży budynek kościoła Zoelen nie mógł wszystkich pomieścić.²⁵ Kilka lat później złożył wniosek o emeryturę, którą uzyskał 17 października 1775 r. Ze swoim zbożem w Zoelen pożegnał się 14 stycznia 1776 r.,²⁶ wygłaszając kazanie z Ewangelii św. Mateusza 6: 13b²⁷. Jego następcą został wnuk Barend David Martini (1751–1785). Bogisław jeszcze tylko kilka lat cieszył się emeryturą. Zmarł 10 stycznia 1783 r. 19 stycznia 1783 r. Peter de Wilde z Tiel wygłosił mowę pogrzebową posiłkując się

²³ *Acta classis Tielanae 1748–1763*, z dnia 14–15.09.1750 art. 29 oraz 26–27.04.1751 art. 30, *Acta classis Tielanae 1763–1780*, z dnia 14–15.05.1772 art. 25.

²⁴ *Lidmatenboek Zoelen 1705–1751*, bij Regionaal Archief Rivierenland te Tiel archief 0010 nummer 1860.

²⁵ „Boekzaal der geleerde waereld”, 1773, deel 118, s. 627.

²⁶ Tamże, 1775 deel 123, pp. 526–527. Z okazji pięćdziesięciolecia wygłosił kazanie w oparciu o Psalm 92, 14–16: *Zasadzeni w domu Pańskim rozkwitną na dziedzińcach naszego Boga. Wydadzą owoc nawet i w starości, pełni soków i zawsze żywotni, aby świadczyć, że Pan jest sprawiedliwy, moja Skala, nie ma w nim nieprawości*. Cyt. za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, Wyd. 3 poprawione, Poznań–Warszawa 1991, s. 656.

²⁷ Tamże, 1776 deel 124, pp. 200–201. Zob. też cyt. biblijny. Mt 6,13 [...] *i nie dopuść, abyśmy ulegli pokusie, ale nas zachowaj od złego*. Cyt. za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, Wyd. 3 poprawione, Poznań–Warszawa 1991, s. 1130.

Ewangelią św. Łukasza 12: 37a²⁸. Wspomnienie wydrukowane w czasopiśmie „Boekzaal” było nader skromne: „A ponieważ zmarły był niechętny pochwałom, nie można oczekiwać dalszego opisu jego życia”²⁹. To symbolizuje życie tego bardzo zdolnego i kochanego kaznodziei, z sercem dla Polski i Holandii, człowieka niezwykle skromnego, który nie wiele mówił o sobie, przez co napisanie jego biografii nastęrcza wielu trudności. Z drugiej strony artykuł ten daje asumpt do dokładniejszych badań więzi, pomiędzy Polską a Holandią, na poziomie synodalnym i narodowym w XVII i XVIII w., do którego to tematu dysponujemy wystarczającą bazą źródłową.

Podziękowania dla Elli Kok-Majewskiej* za tłumaczenie tekstu na język polski.

²⁸ Zob. cytat biblijny. Łk 12,37 [...] *Szczęśliwi owi słudzy, których Pan zastanie czuwających, gdy nadejdzie. Zaprawdę powiadam wam: Przepasze się i każe im zasiąść do stołu, a obchodząc będzie im usługiwał.* Cyt. za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, Wyd. 3 poprawione, Poznań–Warszawa 1991, s. 1198.

²⁹ „Boekzaal der geleerde waereld”, 1783 deel 138 pp. 352–353.

* Ella Kok-Majewska jest dyrektorem i archiwistą w Regionalnym Archiwum Rivierenland w Tiel w Holandii.